

Töredékek Kósa Ferencről

1.

Milyen felejthetetlen is volt a kezdet! Kósa Ferenc indulása a legszebb népmesét idézi. Megszületik valaki egy Nyíregyháza melletti tanyán, hogy kijárván a szükséges iskolákat, alávesse magát a legkisebb fiúkra váró próbáknak. A vizsga fényesen sikerül, az egykori szabolcsi fiú főiskolai diplomamunkájával, a nagy tehetséggel megalkotott, ám politikai okokból azonnal betiltott, majd az elérhető kompromisszum érdekében konoksággal, küszködve-szenvedve megmen-tett *Tízezer nappal* nagy nemzetközi sikert arat. A Csoóri Sándor (és Gyöngyössy Imre) társaságában írt és Sára Sándor által fotografált film 1967-ben úgy nyeri el Cannes-ban a legjobb rendezés díját, hogy előtte a rendezőnek három évig szívósan meg kellett vívnia érte a harcot a pártállam kultúrpolitikájának képviselőivel. (Kósa, mint később is annyiszor, tilosat művelt: forradalomnak nevezte 56-ot, egyik hőse pedig az erőszakos tagosításkor kezét emelt önmaga ellen.) A nagyformátumú belépőt követően Kósa Ferenc előtt kinyílik a világ, a nemrég még ismeretlen fiatalember egycsapásra sikeres lesz. Időközben leforgatja a József Attila visszaemlékezése alapján készült *Öngyilkosságot*, amely ugyancsak sorra nyeri a díjakat itthon és külföldön egyaránt. A rendezőt találkozókra és nemzetközi fesztiválokra hívják, egy ösztöndíj révén Párizsba is eljut, kalandozásai során Krzysztof Zanussival, Ivan Passerral, Milos Formannal és Bernardo Bertoluccival barátkozik. Bár a francia gótika alkotásai lenyűgözik, a történelmi igazságtalanságot azonban még a fény városában is nehezen viseli. A trianoni békekötés félszázados évfordulójának disszonáns hangjai, a túlvezérelt ünneplések – mint magyart – rosszkedvűvé tették, ezért még az ösztöndíj lejárta előtt hazatér, s alkotótársaival megkezdik a következő nagy vállalkozás, az *Ítélet* előkészítését. A Székely Dózsa Györgyről szóló filmnek már a forgatókönyve is hetekig tartó sistersgő vitát gerjeszt, majd a kész mű nemzedékek szemét nyitja rá a magyarság aktuális és konstans gondjaira.

PÖRÖS GÉZA (1949) filmszakíró, szerkesztő, a Duna Televízió volt alelnöke. Legutóbbi kötete a Magyar Művészeti Akadémia kiadásában 2018-ban megjelent *Őrizd az embert*, amelyet Kósa Ferencsel közösen írtak, illetve szerkesztettek.

2.

1970 tavaszán Nagy Gáspárral mi is ott szorongtunk a kőszegi Jurisics Vár zsúfolásig megtelt lovagtermében az *Ítélet* bemutatóján. Akkorra már a szerzők olvasóinak, illetve nézőinek számítottunk, minden könyvüket olvastuk, a filmjeik dialógusait fejből idéztük. A vetítést követően a film katalógusát dedikálták a szerzők, amikor Csoóri egyszer csak tollat kért, mert az övéből kifogyott a tinta. A sors úgy hozta, hogy a sok ajánlat közül Gazsi tollát fogadta el, s a „Csoóri fogta Pax” ettől kezdve féltve őrzött kegytárgy lett Gazsi számára. Nekünk, társainak pedig szeretetteljes, ám csípős évődések és ugratások forrása. Aztán évekké később írtam egy kis dolgozatot a *Nincs idő*ről, elküldtem Gazsinak, megkérve őt, hogy továbbítsa azt az illetékeseknek. Néhány hét múlva a Bartók Táncgyűttes egyik fellépésén találkoztunk: Sándor, Ferenc, Gáspár meg én. Talán ettől a pillanattól tekinthetem magam a nagy triász elkötelezett hívének.

3.

Móser Zoltán egy fotóját nézem, amely 1972-ben, a mai Batthyány-csarnokban, a *Nincs idő* forgatásán készült: a keményre hívott fekete-fehér képen három alkotóereje teljében álló férfi tekint a kamerába: Sára Sándor, Csoóri Sándor és Kósa Ferenc. Ők hárman a nevezett időben s még jó ideig a magyar film egyik legfontosabb alkotói szövetségét jelentik. „Konokságaink összeadódtak” – mondogatták gyakran magukról, tömören megindokolva, hogy csak így lehetett, egymást erősítve végigcsinálni azokat az éveket. A *Tízezer nap* és a *Feldobott kő* után művészi rangjuk lett, az *Ítélet* több mint kétszáz ankétja után pedig már országosan is népszerűek lettek. Járták a művelődési házakat, a mozikat és az egyetemi kollégiumokat – Csoóri szavaival élve a testükkel politizáltak –, rányitva a közfigyelmet a magyarság kínzó gondjaira. A feudalizmusba ojtott pártállam uralmi monopóliumból következő itthoni históriákra egyfelől, a határon túli magyarok szenvedéstörténeteire másfelől. De briliáns, mértani tökélyvel megalkotott képkompozícióikkal arra is ők nyitották rá a szemünket – kiegészülve Gaál István és Huszárik Zoltán hasonló munkáival –, hogy milyen fenéges szépségű is Erdély, a Székelyföld, a Felvidék, a Tisza-mente, s miről nevezetes Szatmárcseke. Felfedezték Magyarországot, miközben a képek erejére épített történeteikkel nemzedékekben támasztották fel az igazságkeresés igényét, a tiltott helyek határainak átlépését.

4.

Kósa Ferenc esetében a mű és a személyiség összhangban volt egymással. Mindkettő az etikum és a minőség primátusának imperatívuszára épült. Munkássága kezdettől fogva erkölcsi fogantatású, amit tett, mindenkor erkölcsi megfon-

tolás következménye volt. Mivel az etikummal megemelt minőségnek nemcsak forrása, hanem végcélja is ugyanaz – a szűkebb és tágabb közösség (nemzet) szolgálata –, nem csoda, hogy Kósa Ferenc már pályájának kezdetén elkötelezte magát a népszolgálat eszméjével. Kollégiumi szobájának falára József Attila sorait szögelte ki: „Én nem azért jöttem, hogy bölgjek, hogy buzdítsak, hanem, hogy tegyek. Egy mindannyiunknál szociálisabb ember szinte csak sejtett alakja lebeg a szívek fölött. Kell, hogy reárajkam húsomat, és beleágyazzam csontjaimat. Hogy ez nem »művészet«? Hát akkor fütyülök a »művészetre«, én többet akarok, én azt akarom, ami kell!” Ez a *kell* a kulcs Kósa Ferenc személyiségéhez, választásaihoz és munkásságához.

Filmjeinek ideaembere a kezdeményező lény, akiben a világ nyomorúságának a megtapasztalása elégedetlenséget, az elégedetlenség pedig cselekvést szül. Ilyen ember Bánó Fülöp (*Tízezer nap*), Székely Dózsa György (*Ítélet*), Jáki István (*Nincs idő*), Hajdú százados (*Hószakadás*), Balla Bálint (*A mérkőzés*) és a két Bojtár (*A másik ember*). Fegyverük a felelősségvállalás, a helytállás és a példamutatás. Azt akarják megteremteni, ami hiányzik, de aminek lennie kell. A Kósa-hősök a nép, a sokaság képviselői, Dózsa forradalmának végcélja az, hogy egyformán süssön a nap emberre, baromra, mindenkire, Balczó András a közösségért fut és a közösség által győz, Béres doktor legfőbb motivációja a gyógyítás. A rendező legutolsó, világréputát csaknem teljességgel tükröző alkotásában ifjabb Bojtár Antal nem egyszerűen a forradalom céljaiért küzd, hanem az igazság hatalmáért. Vezérigéje az emberi nézőpont, ami az erkölcsi nézőpont szinonimája. Fegyvert még a forradalom napjaiban sem fog a kezébe, viselkedése mindig határozott, de szelíd, sohasem agresszív. Az az édesapjától tanult felismerés vezeti, hogy a másik ember tulajdonképpen mi magunk vagyunk. Kósa Ferenc hűséges maradt ahhoz az erkölcsi mércéhez, amit egykor a *Tízezer nap*ban Bánó Fülöp ekképpen fogalmazott meg: „Ha valaki úgy akar változtatni ezen a világon, hogy nekimegy az én méltóságomnak vagy a másikénak, az fölfordul az árokparton, és megeszik a legyek.”

5.

Kósa Ferenc egész életében tartotta magát a József Attilától tanult s fentebb már idézett parancsolathoz. Amikor a rendszerváltozás előtt, a múlt század 80-as éveiben az erdélyi menekültekről forgatott dokumentumfilmet, az ő pokoljárásuk is arra motiválta, hogy áldozza fel a művészetet az élet oltárán. Előzőleg ott volt Monoron és Lakiteleken, az MSZMP-n belül pedig megválasztották a Reformszövetség elnökévé. Személyének népszerűsége s Pozsgay Imre hívása is szerepet játszott a már jó ideje benne érlelődő egzisztenciális döntés meghozatalában. A döntés alapjául szolgáló felismerés úgy hangzott, hogy az ember életében vannak kivételes pillanatok, amikor a közvetlen társadalmi cselekvés hasznosabb lehet az esztétikainál, ezért Kósa Ferenc a filmgyárat felcserélte a par-

lamentre. A váltást ideiglenesnek szánta, a sors azonban másként határozott. Politikusként részt vett a Médiatörvény majd a Filmtörvény megalkotásában, az előbbi egy időre törvényileg garantálta a Sára Sándor által vezetett s a szabad demokraták által törvénytelennek tartott Duna Televízió létét. Politikai filozófiájának egyik sarkköve a paritás elve volt: azt vallotta, hogy a mindenkori győztes tanúsítson önkorlátozást, ne ragadjon mindent magához, ha jogában áll, akkor sem, másrészt a vesztes se érezze mindenéből kifosztottnak magát. „Naivitásáért” övéi közül is sokan bírálták, ellenfelei pedig visszaéltek tisztességével. Maradéktalanul elfogadhatjuk Bihari Mihály véleményét, aki Kósa Ferencet „erkölcsös demokratának” nevezte. Ugyanő még hozzátette, hogy Kósa Ferenc az „erkölcsökre alapozott demokrácia” híve, erkölcsös, etikus demokrata volt és az is maradt egész életében, mindegy milyen hatalom: diktatúra vagy demokrácia tette Őt próbára.

B. Nagy Lászlónak az *Öngyilkosság* című filmről írott szavait segítségül hívva, Kósa Ferencről is elmondható volt az, mint az *Öngyilkosság* című filmje hősről, a gyermek József Attiláról, hogy meg volt áldva az igazság iránti érzékenységgel is, és meg volt verve az igazságtalanság iránti érzékenységgel is. Bár a társadalmi küzdelmekben nagy tapasztalatokra tett szert – rendezőként olykor évekig, *Az utolsó szó jogán* esetében kerek egy évtizedig kellett küzdenie filmje nyilvánosságra hozataláért –, az idő előrehaladtával azonban a vele történt igazságtalanságokat és méltánytalanságokat egyre nehezebben viselte. Szívügye volt például a Magyar Történelmi Film Alapítvány – ennek utolsó elnökeként sokat tett a történelmi tárgyú játék- és dokumentumfilmek készítéséért –, amelynek megszüntetését keserűen vette tudomásul. Utolsó éveiben főként az írás és a fotografálás töltötte ki mindennapjait. A fotóiból összeállított *Az idő egésze* című, előbb Hódmezővásárhelyen, majd Tihanyban megrendezett kiállítás, illetve az ennek alapján megszerkesztett album méltóképpen tükrözi kivételes képalkotó képességét és látásmódjának művészi erejét.

6.

Az elmúlt években a róla készülő könyv munkálatai miatt gyakran megfordultam nála. Életének utolsó szakaszában betegsége miatt egyre ritkábban mozdult ki otthonról, barátaihoz azonban mindvégig ragaszkodott, ezért gyakran hívta meg őket egy-egy ebédre vagy vacsorára.

Hajdanában, ha Kósa Ferencet az élet és a költészet dolgairól kérdezték, biztosak lehettünk abban, hogy Ady, József Attila, Nagy László, Csoóri Sándor vagy Tornai József soraival felel. Amikor azonban 2014 őszén a *Mi történt velünk* című, Pozsgay Imrével és Bihari Mihállyal, valamint Kovács Lajos Péter szerkesztővel közösen készített beszélgetőkönyv végén személyes és közéleti sorsát kellett egy metaforába sűríteni, váratlanul, de nem minden ok nélkül Pilinszky János *Fabula* című költeményével fejezte ki magát.

*Hol volt, hol nem volt,
élt egyszer egy magányos farkas.
Magányosabb az angyaloknál.
Elvetődött egyszer egy faluba,
és beleszeretett az első házba, amit meglátott.
Már a falát is megszerette,
a kőművesek simogatását,
de az ablak megállította.
A szobában emberek ültek.
Istennen kívül soha senki
olyan szépnek nem látta őket,
mint ez a tisztaszívű állat.
Éjszaka aztán be is ment a házba,
megállt a szoba közepén,
s nem mozdult ki onnan soha többé.
Nyitott szemmel állt egész éjszaka,
s reggel is, amikor agyonverték.*

A hangváltás váratlan volt, és meglepő. A felvetődő kérdésre, hogy Kósa Ferenc miért érzett így, hogy okszerű volt-e a keserűsége, vagy sem, arra nem most, a halál lesújtó pillanatában kell végleges választ adni. Tőle, azaz a *Tízezer nap* egyik hőstől jól tudjuk, hogy a dolgokat majd kiforogja az idő. Addig pedig járjuk be a művek alkotta univerzumot, ámuljunk el a fotók pazar kompozícióin, emlékezzünk a *Tízezer nap* emberpiacára, tündödjünk el Bessenyei Ferenc Dózsa-arcának módosulásain, Balczó András páratlan győzelmein, Béres doktor vesszőfutásán, értelmezzük Konyorcsik János kétségbeesett öngyilkossági kísérleteit a *Nincs időben*, olvassunk Ráckevei Anna madonnatekintetéből, s gondolkozzunk el újra és újra az emberi nézőpont mibenlétén, időszerűségén és lehetőségén.